

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА III

БРОЈ 3

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR III
VOLUME 3

Accepted on December 9th 2014, at the 9th meeting of the SASA Department of Languages and Literature, following the reviews of academician *Nada Milošević Đorđević* and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief

Corresponding member
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2015

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА III
БРОЈ 3

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности
од 9. децембра 2014. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Ђорђевић и академика *Предрага Пийера*

Уредник
дописни члан
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2015

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 450 примерака

Припрема
НМ либрис, Београд

Штампа
Службени сласник, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2015

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је дописни члан Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године.

Прилози се објављују без измена, а нема текстова оних говорника који свој рад нису доставили.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
28. I 2014 – 23. XII 2014.

Уредник
дописни члан Миро Вуксановић

Стручни сарадници
Биљана Јоцић и Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Планејџа Дунав / Љубомир Симовић</i>	9
„Тийаник“ у акваријуму : 6. мај 2007 – 6. мај 2013. / Љубомир Симовић	9
<i>Срби у Угарској 1790–1918. / Василије Ђ. Кресийић</i>	19
<i>Нормативна граматиџка српског језика / Предраг Пијер, Иван Клајн</i>	31
<i>Дарови наших рођака. Књ. 5 / Владејџа Јеројић</i>	49
<i>Српска енциклопедија. Том 2, В – Вишејечка</i>	57
<i>Fractional calculus with applications in mechanics : vibrations and diffusion processes / Teodor M. Atanacković, Stevan Pilipović, Bogoljub Stanković, Dušan Zorica</i>	69
<i>Fractional calculus with applications in mechanics : wave propagation, impact and variational principles / Teodor M. Atanacković, Stevan Pilipović, Bogoljub Stanković, Dušan Zorica</i>	69
<i>Перспективне развоја села : зборник радова са научног скуђа одржаног 17–18. априла 2013. године / уредник Драган Шкорић</i>	77
<i>Друшйвено-йолийичка и научна мисао и делайносйи Симе Марковића : зборник радова са научног скуђа одржаног 28. марта 2012. године / уредник Александар Косйић</i>	91

<i>Дан Библиотеке САНУ</i>	105
<i>Трибуна Библиотеке САНУ. Год. 1, бр. 1 / уредник Миро Вуксановић</i>	105
<i>Трибуна Библиотеке САНУ. Год. 2, бр. 2 / уредник Миро Вуксановић</i>	105
<i>Синџага / Маџија Власџар; са српскословенског језика превела Таџијана Субоџин-Голубовић ; уредник Косџа Чавошки</i>	119
<i>Огледи о џолиџичкој моћи у Визанџији : чиниоци и ослонци / Љубомир Максимовић</i>	133
<i>Сабрана дела. [Књ. 1–12] / Маџија Бећковић</i>	141
<i>Сусреџ и сукоб са науком / Зоран Л. Ковачевић</i>	143
<i>Исџоријска лингвистџика : когнитивно-џиџолошке студије / Јасмина Грковић-Меџор</i>	155
<i>Косовско-меџохијски зборник. 5 / уредник Михаило Војводић</i>	167
<i>Иконописци српских сеоба = The icon painters of the Serbian migration / Динко Давидов</i>	185
<i>Просџаја / Томислав П. Пејчић, Јован Б. Хаџи-Ђокић, Драгослав Т. Баџић</i>	193
<i>Aquatica : књижевност, кулџура / уредници Мирјана Деџелић, Лидија Делић</i>	207
<i>Српска демографска библиографија : 1945–2012. / уредник Часлав Оџић</i>	221
<i>Регистџар имена, уредника и говорника</i>	233

Синтагма / Матија Властар; са српскословенског језика превела Татјана Суботин-Голубовић ; уредник Коста Чавошки. – Београд : САНУ, 2013

Говорили: академик Мирјана Живојиновић
дописни члан Јасмина Грковић-Мејџор
проф. др Татјана Суботин-Голубовић

У Београду, уторак 27. мај 2014. у 13 часова

СТАРОПРАВИЛА

О књизи, у издању Одељења друштвених наука САНУ, под уредничком руком дописног члана Косте Чавошког, издвајамо два податка, два навода и мали коментар.

Први податак каже да је просвећени монах из Солуна, по имену Матија Властар, године 1335. саставио своју *Синџагму*, у тридесет и три главе које имају двадесет и четири дела, „према броју слова грчког алфабета“. *Синџагме* главни састави су „од канона васељенских и помесних сабора“, „од одабраних чланова из грађанских закона“ из доба Лава III и Константина V, из осмог века, из доба Василија I и Лава VI, из деветог и почетка наредног столећа, потом даље, користећи коментаре правника Валсамона.

Други податак каже да је *Синџагма* сачувана у две варијанте, целовитој и скраћеној, да је тај велики зборник староправила 1907. Стојан Новаковић објавио као „текст старословенског превода“, изоставивши два дела, па је критикован, па нико до 2013. није на савремени српски језик превео и штампао исту књигу. С великим трудом, поредећи грчки и српскословенски текст, Властарову знаменску збирку правних прописа превела је професорка Татјана Суботин Голубовић.

Да бисмо осетили свечану и тачну реч превода и да бисмо пробали делић *Синѿагме*, читам „Закон“ о браку, испод слова Г, и одломак „Закона“ о крађи, испод слова К:

„Брак је сједињавање мушкарца и жене и заједнички усуд током целог живота, јединство божанског и људског права, било да је то (обављено) благословом, венчањем, било са записом; а не прихватимо оно што се преко тога догоди.“

Тако о браку, а о крађи и ово:

„Они који краду у неком граду, ако су слободни и сиромашни, и једном су то учинили, да буду шибани. Ако су богати, да врате двоструку вредност украдене имовине ономе ко је покраден. Ако двапут буду ухваћени, да се протерају.“

Свака сличност с догађајима и личностима из нашег времена је случајна.

О *Синѿагми* Матије Властара говоре академик Мирјана Живојиновић, дописни члан Јасмина Грковић-Мејџор и преводилац проф. др Татјана Суботин Голубовић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

Четрнаести век је време опадања моћи Византијског царства, како због унутрашњих сукоба, тако и због претњи од напада спољних непријатеља. Упркос томе, по бројности и разноврсности споменика византијске књижевности и образовности и посебно оних у области права, 14. век скоро да не заостаје за претходним, којима припадају Прохирон, Епанагога и Василике. Док у историографији треба споменути познате историје Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, у области права то су зборници од изузетног значаја – *Синѿагма* јеромонаха Матије Властара из 1335. године и *Шестокњижје* истакнутог правника, аристократе Константина Арменопула из 1345. године.

За разлику од Арменопула, за кога се зна да је био судија и номофилакс у Солуну, о Матији Властару готово да нема биографских података. Ни његови савременици ни доцнији византијски писци нису оставили никаквог спомена о животу и делатности тог достојног поштовања познаваоца закона. Само на основу оскудних података трију бележака откривених на различитим рукописима, без сумње радовима Матије Властара, може се закључити да је он био јеромонах, који је живео у првој половини 14. века.

Погледајмо податке поменутих бележака који се међусобно допуњују. На првој, која се налази у дну странице грчког рукописа „О Божијој милости

или Божијој светлости“ у кодексу Државног историјског музеја у Москви читамо: „Писац овог дела био је монах и свештеник у Солуну, човек побожан и образован, упућен у божанску материју. Био је ученик монаха кир-Исака, у чијем манастиру се упокојио“. Очигледно је да се из ове белешке не може закључити да се она односи на Матију Властара, како је то тврдио архимандрит Арсеније, који је 1891. године проучио садржину поменутог кодекса и чије мишљење је прихватио Александар Соловјев. Међутим, иста белешка налази се и у другом рукопису поменутог дела „О Божијој милости или Божијој светлости“, садржаног у кодексу грчких рукописа бивше Краљевске библиотеке у Минхену, у коме је на маргини, поред наслова, записано да је то дело непознатог јеромонаха Матије. Најзад, у кодексу различите садржине Гимнасиона у Једрену налази се расправа о „Светом Ускрсу“, повише чијег наслова је забележено: „Властарис Матија, јеромонах Солуњанин, писац правног Синописа, био је на врхунцу стваралаштва 1334/1335. године, на шта указује оно што је он написао у овој расправи 'О Светом Ускрсу'“.“ Додајмо томе да је у наслову *Синџагме* забележено да је она *сачињена ѿрудом најмањег (ѿоследњег) свешћеномонаха Матије*. Скуп наведених података довољан је да се писац *Синџагме* са сигурношћу може идентификовати са јеромонахом Матијом Властарем.

У вези са споменутим податком да је јеромонах Матија био ученик кир-Исака, коме се без довољно основа приписује оснивање истоименог солунског манастира посвећеног Богородици Перивлепти, и који се идентификује са Светогорцем, јеромонахом Исаком, протом Свете Горе од 1316. до 1345. године, сматрало се да је и јеромонах Матија, као његов ученик, такође Светогорац. Вероватно да монашка скромност донекле може да објасни одсуство података о личности Матије Властара, без обзира на велику распрострањеност његових дела.

Појава *Синџагме*, као и *Шешћокњижја* Константина Арменопула, доводи се у везу са реформама судства царева династије Палеолога. Најпре је цар Андроник II 1296. године безуспешно покушао да отклони подмитљивост византијских судова. Потом је Андроник III 1329. године основао нов судски колегијум од само 4 члана – двојице свештених и двојице световних судија. Ова четворица тзв „генералних судија Ромеја“ добила су врло широка овлашћења са задатком да врше надзор над судством у целом Царству. Њихове пресуде су биле коначне и неопозиве. Потребу за приручницима неопходним таквим судијама задовољили су поменути Зборници и отуда њихов велики и неочекивани успех.

У уводу свога дела сам Властар је забележио да је „према својој могућности сачинио приручни Зборник“, у коме је сабрана правила сврстао у 24 поглавља, према броју слова грчког алфавета, распоредивши их по именима предмета, односно по словима којима они почињу. Такву поделу није

измислио Матија Властар. Она се већ јавља у *Synopsis Vasilicorum maior*-у, делу с краја 10. века и *Synopsis minor*-у, делу које се појавило у 13. веку, за време Никејског царства. Властар је писао своју *Синџагму* под утицајем оба *Synopsis*-а – преузео је њихове наслове, параграфе и текстове, док их је ретко узимао из *Прохирона* и *Василика*. Зборник правила Матије Властара оригиналан је по томе што он не садржи само правила црквеног права, нити само она световног. Матија Властар је желео да сједини цело световно право (грађанско, кривично и судски поступак) са црквеним правом. По томе се Властарева *Синџагма* разликује од осталих дела такве врсте. То је јединствена правна енциклопедија која је у потпуности одговарала потребама византијског судства 14. века.

Годину објављивања *Синџагме* сâм Властар је записао у уводу свога Зборника – 6843, што одговара 1335. години, а то је у тексту поновио још три пута.

Синџагма је постала веома популарна у Византији и словенским земљама, о чему сведочи значајан број њених рукописа, ствараних од 14. до 17. Века. Споменимо да је у 19. веку грчких рукописа *Синџагме* Жан Бернар Мортреј (Jean Bernard Mortreuil) познавао 42, Бнешевич 90, а према недавно учињеној рачуници румунског научника Дан Муресана, број грчких рукописа *Синџагме*, написаних од 14. до 17. века, је око 150. Они се налазе не само у грчким манастирима, посебно светогорским, него и у библиотекама европских градова – Беча, Париза, Венеције, Милана, Москве, Оксфорда, Минхена, Женева, Напуља, Рима и других градова. У 15. веку *Синџагма* је била преведена на новогрчки, а у 17. на руски језик.

Међутим, много раније, вероватно убрзо после појаве *Синџагме* у Византији 1335. године, она је преведена на српкословенски језик. О њеној популарности и распрострањености у Србији сведочи двадесетак рукописа на српкословенском језику. Стојан Новаковић је издао у Београду, давне 1907. године, најбољи „Крушедолски“ рукопис (из 1453). Превод Властареве *Синџагме* издања Стојана Новаковића на савремени српски језик, који је пред нама, сачињен је, дакле, после више од једног века, захваљујући Одбору за издавање извора за историју српског права Српске академије наука и уметности, и посебно залагањем академика Косте Чавошког. Превод је сачинила професор Татјана Суботин-Голубовић.

Значајно је да је уз превод *Синџагме* Матије Властара професор Татјана Суботин-Голубовић превела и пет тзв. „допунских“ Властаревих чланака којима се сви грчки рукописи *Синџагме*, сем ретких изузетака, завршавају. Стојан Новаковић их није унео у своје издање, премда се они налазе у Крушедолском рукопису Властареве *Синџагме*, на основу којег је, како смо споменули, Новаковић сачинио своје издање.

Превод *Синџагме* на савремени српски језик којим сада располажемо, омогућиће лакше разумевање, па самим тим и проучавање садржине тог дра-

гоценог правног Зборника. То ће, верујемо, разрешити још увек постојеће недоумице, како о личности његовог аутора, тако и о одлуци да се његово дело преведе на српскословенски језик и посебно о још увек недовољно разјашњеном односу између Властареве уобичајено називане *Пуне* и *Скраћене Синџагме*, која је са Јустинијановим законом постала саставни део Законака цара Стефана Душана.

Због податка споменутих бележака да је монах Матија био свештеник у Солуну, односно Солуњанин, већина научника који су се бавили Властаревим радовима истичу као значајну чињеницу да су се оба правна Зборника 14. века – Властарева *Синџагма* и Арменопулово *Шесџокњижје*, појавили не у Цариграду, него у другој престоници Царства – Солуну. Неки научници су везивали Властарев рад са Јерусалимом, други са Светом Гором. Међутим, један од највећих познавалаца канонског права у нашој средини, Рус Сергије Троицки, темељно проучивши црквено-политичку идеологију трију канонско-законских зборника који су постојали у Немањинској Србији – Светосавског *Номоканона*, Властареве или *Пуне*, и *Скраћене Синџагме* – скренуо је пажњу на неке битне разлике које постоје између њих и закључио да се нека устаљена мишљења о настанку *Пуне Синџагме*, а самим тим и о личности њеног аутора и одлуци да се преведе на српскословенски морају преиспитати. Тако Троицки даје податак о постојању у Цариграду судског иследника Властариоса, посведоченог јуна 1316. године, који би могао бити идентичан с аутором *Пуне Синџагме* Властарисом, јер мала разлика у презимену није сметња за такву идентификацију. Уз то, Троицки сматра да је канонске зборнике и тумачења Зонаре и Валсамона, као и касније одлуке цариградских патријараха, као и најважније византијске зборнике световног права, које је користио, Властар најлакше могао наћи у библиотеци и архиву Цариградске патријаршије. Подсећајући на ова значајна запажања великог познаваоца канонског права, износимо могућност да се подаци поменутих бележака могу односити на рођење и младост, као и време упокојења Матије Властара у Солуну, што не би морало да значи да је читав свој живот провео у томе граду. Најзад, према Троицком, и сама идеологија *Пуне Синџагме* иде у прилог мишљењу да ју је Матија Властар писао у Цариграду. Наиме, Властарева *Синџагма* зна само за византијског цара у православном свету, а у глави „О патријарху“ говори се о искључивим правима цариградског патријарха. Поред тога, у Властаревеј *Синџагми* се не признаје аутокефалност Српске архиепископије, те је Троицки закључио да се она по свему томе разликује од Светосавског *Номоканона* и *Скраћене Синџагме*. Схватања Троицког прихватили су Димитрије Богдановић и Миодраг Петровић.

Међутим, Рус Виктор Александров, у књизи посвећеној *Синџагми* Матије Властара и њеној судбини код православних Словена и Румуна, која је 2012. године издата на енглеском језику у Франкфурту на Мајни, осврћући

се на досадашња мишљења о том правном Кодексу, истакао је да је Троицки претерао у процариградском виђењу *Синѿагме*. Александров је закључио да се у *Синѿагми* могу наћи два различита принципа у вези са привилегијама различитих цркава, а да је Троицки ту супротност превидео.

Имајући пред собом превод овог значајног дела на савремени српски језик дата је могућност да се оно у целини, а посебно његова идеологија, још темељније проучи да би се открила стварна улога у Душановом Царству превода Властареве *Синѿагме* на српскословенски језик и, како је већ речено, да би се преиспитао однос између *Пуне* тј. *Синѿагме* Матије Властара и *Скраћене Синѿагме*.

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР

Више од шест и по векова након превођења *Синѿагме* на српскословенски језик, те стотинак година пошто је Стојан Новаковић издао овај текст, са поднасловом *Азбучни зборник визанѿијских црквених и државних закона и ѿравила*, захваљујући Одбору за изворе српског права, при Одељењу друштвених наука Српске академије наука и уметности, приређен је, под уредничком палицом дописног члана Косте Чавошког, превод овог важног правног извора на савремени српски језик. У питању је дело од изузетне културноисторијске вредности, један од незаобилазних споменика за проучавање рецепције визанѿијског права у средњовековној Србији.

Синѿагму је 1335. године саставио учени визанѿијски монах Матија Властар. У овом номоканонском зборнику сви прописи грађанског и црквеног права груписани су у 24 састава, по реду грчког алфабета, са укупно 303 главе односно предмета. У навођењу се првенство даје канонима, а после њих долазе грађански закони. По ширини употребе у грчкој цркви *Синѿагма* је заузимала важније место од *Номоканона* патријарха Фотија, о чему сведоче бројни њени преписи.

Већ десетак година касније *Синѿагма* је, преточена на српскословенски језик, угледала светло дана у српској средини, и, није неважно истаћи – то је био њен први превод у словенском свету. Из Србије је текст стигао у бугарску средину. И то није необично. Јединство црквенословенског у културном ареалу Православног словенства, са националним редакцијама као варијантама, омогућавало је да књига слободно кружи, не знајући ни за државне ни за етничке границе. Из Бугарске ће *Синѿагма* наћи свој пут у Влашку и Молдавију, где је начињен велики број преписа. У Русији је, пак, до рецепције овог номоканонског документа дошло знатно касније. Тек средином XVI века цар Иван Грозни се, не нашавши словенски превод у Русији, обратио молдавско-влашком кнезу Александру за помоћ, а овај је задатак да

се *Синѿагма* преведе поверио епископу Макарију. Нажалост, резултат овога подухвата из нама непознатих разлога до цара никада није стигао, остао је у једном галицијском манастиру, где се до данас чува. Нови превод у Русији начињен је, с благословом патријарха московског и целе Русије Адријана тек крајем XVII века, више од три столећа након настанка српскословенског текста.

Стојан Новаковић је истакао да није случајно што преводјење *Синѿагме* пада у доба које је претходило појави *Душановог законика*, те да је оно обављено у оквиру припрема за објављивање првог његовог дела. По речима Димитрија Богдановића, пуна *Синѿагма* се деловима садржаја супротстављала интересима српске цркве и државе, будући да истиче идеју превласти царске над црквеном влашћу, као и идеју првенства васељенског патријарха, чиме се ограничавала аутокефалност засебних цркава. Стога је начињена оригинална српска ревизија састава и садржаја пуне *Синѿагме* – такозвана *Скраћена Синѿагма*, из које су изостављене спорне одредбе, а тежиште је стављено на световне законе. *Скраћена Синѿагма* је ушла у састав Душановог законодавства, и неретко се појављује у истом кодексу са *Закоником*.

Пуна *Синѿагма* даље је коришћена у црквеној средини, као извор црквеноправних правила. Уз *Номоканон* светога Саве, она је у средњем веку била најважнији такав изворник, а рукописна грађа сведочи да су преписи настајали не само по налогу црквених великодостојника (нпр. „по налогу зетског архиепископа Јосифа“, 1453), већ и световних власти (рецимо, „по налогу војводе Стефана“, 1495).

Зашто је *Синѿагма* преведена на српскословенски а не на српски језик? У условима средњовековне диглосије, употреба два идиома, српскословенског, као редакције старословенског, и народног, српског језика, била је функционално условљена и разграничена. Садржаји црквеног, религијског, духовног карактера писани су српскословенским, као вишим стилем, примерним датој тематици, док је српски језик био резервисан за световне садржаје. Диглосија, по угледу на византијску, утемељена на хришћанском погледу на свет, у српској култури је имала и додатну мотивацију: с грчког се преводило на српскословенски, који се сматрао панданом језика престижне византијске културе. Стога су се чак и грчки текстови профаног садржаја преводили књижевним језиком, додуше, једном његовом „ублаженом“ варијантом, која се лексички и синтаксички приближавала, колико је то било могуће, српском језику, и тако постајала разумљива слушаоцима. Такав је случај, рецимо, са *Српском Александридом*. Насупрот томе, *Роман о Троји*, настао на темељу романских извора, писан је српским. И у законодавној литератури може се пратити како диглосија тако и функционална раслојеност српскословенског језика. Закони настали у српској средини – *Закон сѿари Србљем*, *Закон Србљем*, *Закон Влахом* – као делови великих манастирских даровница, настајали су на српском, *Душанов законик* и *Закон о рудницима* деспота Стефана

такође. Али они чије је извориште био грчки – *Номоканон* светога Саве и *Синџагма* Матије Властара – превођени су на српскословенски. *Земљораднички закон*, у хиландарском препису из XV века, иако профане садржине, преведен је српскословенским језиком високог стила, којим су писана и житија наших средњовековних владара. Али *Јусџинијанов закон*, као византијско-српска правна компилација – такозваним „нижим стилем“, као својеврсним амалгамом књижевног и народног језика.

Треба поменути још један важан разлог за превођење *Синџагме* на књижевни језик. У њему је, за разлику од старосрпског, чији је правни речник био заснован на обичајном праву, већ постојала богата терминологија којом се могла пренети грчка лексика. Процес изградње црквенословенске богословске терминологије започео је преводима Солунске браће, а правне – Методијевим преводом кодекса Јована Схоластика и Еклоге. Терминологија у два језика могла се и разликовати. Тако је у српском језику средњег века грѣх значило 'грешка', а преступ „грѣхѡмъ“ био је преступ из нехата, док је у српскословенском грѣх било стабилан богословски термин.

Захваљујући отворености лексичког система српскословенског, нове речи су се могле лако сковати према грчким моделима, што прати целу историју црквенословенске писмености. Са сваким новим садржајем који се преводио вокабулар књижевног језика се богатио. Преводиоци *Синџагме* су тако настављали посао започет са првим словенским богослужбеним књигама, у време светих Тирила и Методија и њихових ученика, који су на разноврсне начине богатили речнички фонд, чинећи га значењски и функционално еквивалентним грчком језику: позајмљивањем грчких речи, њиховим дословним превођењем односно калкирањем, посебно када су у питању сложенице, или стварањем неологизама и семантичких позајмљеница.

Стога у преводу *Синџагме* налазимо низ речи које нису забележене у постојећим речницима црквенословенског или је једина потврда у њима из рукописа који садрже Властареву *Синџагму*. Међу позајмљеницама су: *дравѡнь* 'капара', затим *декретъ*, *висектѡсь*, *нонн*, *каландн*, *ноѡинниа*. Бројне су и нове сложенице: *народодрѣжаннѣ* 'демократија', *народнѡпользно* 'народу корисно', *чрѣво-обамалниѣ* 'трбухозборац', *нелѣпотнѡбратити* 'склапати неприкладне бракове', *сестрослѣщеннѣ* 'инцест са сестром', *крѡтѡворити* 'претварати у крв', *блѡднѣнцѡ-пасѣць* 'онај који брине о блудницама', тј. 'сводник', *звѣрѡворѣць* 'онај који се бори са зверима, гладијатор', *сыноположеннѣ* 'усиновљење' и др. Део постојећег вокабулара прилагођавао се значењски грчком, добијајући тиме нов, термилошки статус; тако *сѣгласнѣннѣ* 'сагласност' постаје 'уговор', а *блѣдъ* 'ружна реч' – 'клевета'. Последња лексема показује и иновативну делатност српских преводилаца, будући да је реч *клевета* постојала у старословенском преводу *Еклоге*. Некада налазимо и сасвим оригинална, вредносно обојена решења: *блѣдѡсловнѣ*, које иначе значи 'говорење бесмислица; брбљање', појављује се овде за *μυθολογία*.

Будући да је српска средњовековна диглосија била хомогена, тј. два језика су била блиска, српскословенски је био отворен и за речи и конструкције из српског језика. Отуда је *Синџагма* вредна и као извор за проучавање старосрпске лексике. У њој се појављује и низ речи за које речници црквенословенског не дају потврде из других рукописа, што би значило да су ушле из дијалекатске основице преводаца. Навешћу неколико примера: игрица 'глумица', кова 'буна', пошлица 'епидемија', сокалница 'пећ'. Уместо врахъ жита, из светосавског *Законоуправила*, читамо: стога (пшенице), а речју стрънище замењено је старије стьланк, присутно, од методијевског превода *Еклоге*, у номоканонским текстовима. У тексту се среће и досад „најисточнија“ потврда лексеме стачоунь 'трговачка постаја, уред, крчма и сл.', далматороманског порекла, која се проширила из српских приморских крајева. Текст сведочи и о називима за родбинске односе, попут пашенога, шоура, свьсть, стрын / стрыць, оуныць, зьва, сестричъна, тетъка итд.; о терминологији заклињања: прѣклети се, клетвомъ съвезати, престоупити клетвоу, или о формули тако ми слънца, којом се упућује на „јелинску“, односно паганску заклетву, за шта се преводац послужио српском формулом заклињања. Посредно откривамо и да страни називи месеци нису у XIV столећу били одомаћени, будући да се за исти месец јавља више фонетских варијанти, за октобар, рецимо, у истом сегменту текста, чак пет (октоврнн, октеврнн, октоврнн, октеврѣ, октоврѣ).

За синтаксу превода *Синџагме* Стојан Новаковић је написао следеће: „већ се у овоме преводу натписа види како је наш преводник грчки текст преводио слепимице, могло би се рећи слово по слово“. Истина је да словенски текст дословно прати грчки, да су преводиоци преузимали ред страних речи, калкирали грчке конструкције, међу њима и оне са чланом, што је словенском систему туђе. Али, то не мора да значи да нису добро знали књижевни језик, посебно ако претпоставимо да је превођење номоканонског документа морало бити поверено знацима два језика. Иако је нама данас тешко да разумемо одређене делове српскословенске *Синџагме* без грчког оригинала, да ли је заиста читање овога текста било напор и онима који су га у средњем веку користили? Вероватно да није, чим је била у употреби у цркви; правила су морала бити јасна а њихово тумачење недвосмислено. Оно што је Новаковић сматрао лошим преводом, на пример, копирање синтагми са грчким чланом, одлика је и оригиналних, језички иначе високо вреднованих дела, као што су она Димитрија Кантакузина или Константина Философа.

Постоје, наравно, и огрешења о изворни текст. Понегде је то, рецимо, последица непознавања античког наслеђа: име атинског законодавца Дракона преводи се као Змај, а имена Сатира и Баха преносе се као игръць и ликовьникъ. Или је ово друго можда намерно учињено, будући да је вероватно мањи број читалаца *Синџагме* у српској средини знао ко су били Сатир и Бах.

Преводац није само зналац језика, он је увек и посредник међу културама. Стога је и превођење *Синџагме* на савремени српски језик захтевало не само знање сложене синтаксе и слојевите лексике српскословенског језика, већ и познавање термилошких система савременог језика, пре свега богословског и правног. Уз то и решавање осетљивих питања везаних за превођење / преношење термина. Данашњи термини понекад су тек привидно преводни еквиваленти српскословенских, с обзиром на то да међу њима постоје важне концептуалне разлике, условљене различитим појмовником у средњем веку и данас.

Каткад савремени језик не разликује лексички појмове као што је то чинио српскословенски, рецимо дистинкцијом тѣло и плѣтъ, које су преносиле грчко σῶμα и σάρξ. Или раскаиати се и покајати се, за грч. μεταμέλομαι и μετανοέω. Посебан проблем представља и вишезначност: люднѣ је 'човек', али у контексту црквених правила значи 'мирјанин', док именица зѡубъ у одговарајућем контексту, где се говори о томе како не треба украшавати главу, значи 'пинцета', за шта у постојећим речницима нема потврде. Стога треба одати признање и преводиоцу *Синџагме* на савремени српски Татјани Суботин-Голубовић, која је текст опскрбила и нужним објашњењима и коментарима, те уводном студијом.

Књигом коју представљамо Властарева *Синџагма* је изашла ван уских кругова стручњака који је умеју читати у оригиналу. Другим преводом у српској средини она, преображена у живо сведочанство о минулим временима, постаје свима доступни део културног наслеђа и традиције. А обнављање спона с традицијом је оживљавање везивног ткива заједнице, која то у истинском смислу јесте уколико је свесна дубинске, вертикалне димензије континуитета који је духовно обликује. Немају само речи етимологију, мудро је срочио Хозе Ортега и Гасет, сваки људски чин је има. Стога је право на континуитет фундаментално човеково право, тако темељно да би могло бити и одређење нашега бића.

ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ

У оваквим приликама најтеже је говорити на крају, поготово када треба нешто рећи о своме раду.

Задатак сваког преводиоца јесте да на најбољи начин пренесе текст из једног језика у други, и то је, вероватно, тако увек било, почев од најстаријих превода који су у давнини настајали због потребе људи да међусобно комуницирају, упркос томе што се служе различитим језицима. Тим поводом могло би се поставити и једно начелно питање – а како треба преводити, да ли превод треба да буде тачан, или леп и складан. Те две ствари се, наравно,

међусобно не искључују. Ја сам се нашао у посебној ситуацији – имала сам задатак да на српски језик преведем превод начињен средином 14. века (око 1345–47). *Синџагму*, коју сам превела и о којој данас говоримо, саставио је учени солунски монах Матија Властар (1335), уредивши материју коју је унео у њен састав по алфабетском реду. Већ сама та чињеница морала је преводиоцу задати главобољу. Како преводити? Ако се буде држао распореда који је дао Властар, изгубиће се она практичност којом се састављач руководио; ако буде нешто премештао и усаглашавао са словенском азбуком тј. ако буде прераспоређивао поједине чланке – *Синџагма* више неће бити оно што је њен аутор замислио. Преводилац очигледно није имао намеру да било шта мења или прилагођава српскословенском језику, он се строго држао оног распореда материје који је начинио Властар, препуштајући будућем кориснику да се сналази како зна и уме. Тиме је будућем кориснику овог правног приручника била ускраћена могућност да се лако снађе у понуђеној грађи. Стојан Новаковић је у Предговору своје издању српскословенског текста *Синџагме* Матије Властара, труд српског преводиоца оценио следећим речима: „Преводник који је израђивао превод знао је доста добро грчки и словенски, али, осим тога, могло би се казати, није знао ништа друго. Он није имао ни општег образовања, ни знања стила, нити му је на висини старање да јасно на свој језик преведе оно што је у грчком оригиналу“. Тачно је да је преводилац морао сасвим пристојно знати оба језика – и онај са кога преводи и онај на који преводи. Преводиоцу се не може порећи ни уложени труд, мада су резултати прилично неуједначени по квалитету. Оно што је Новаковић даље рекао – отвара читав низ питања. Прво и најважније је – ко је *Синџагму* превео. У радовима старијих истраживача мишљења о томе (и то сасвим опречна) износили су историчари или историчари права, а да претходно нису била обављена било каква озбиљна филолошка истраживања. Тако једни сматрају да је *Синџагму* преводио Грк који је слабо знао српскословенски, док други заступају мишљење да је преводилац био Србин који није добро знао грчки језик. Мени се, после вишегодишњег бављења овим текстом, ипак чини да је преводилац био Србин. Поједини делови текста преведени су јако добро; то су одредбе које потичу из тзв. „градских закона“. Други, ипак, делови нису најсрећније преведени – то су поједине одредбе из канонског права. Место које је привукло пажњу Новаковића, и које он наводи као очигледан доказ преводиоачевог незнања којим се само потврђује његов оштар суд о преводу, јесте превод атинског законодавца Дракона, јер се у српскословенском тексту Драконови закони преведе као „змајев закон“. Сасвим је очигледно да наш средњовековни преводилац нема класично образовање. На основу неких других одлика српскословенског превода *Синџагме*, могло би се закључити да преводилац није био човек цркве – клирик, већ лаик и одредбе грађанских закона биле су му ближе и разумљивије од бројних догматских

питања и њихових тумачења изложених у одредбама канонског права које су ушле у састав Синтагме. Томе би у прилог свакако ишла сасвим примерена употреба појединих термина везаних за српски феудални систем (нпр. употреба речи као што су „меропшина“ или „царина“ – о чему сам писала у Предговору). И још, у 3. глави слова К (О новим грађевинама), беспрекорно су преведени делови који се односе на комунална и грађевинска питања: „у заједничким зградама, један од станара не може да изводи радове без сагласности другога, нити може да руши заједнички зид [...]“, или „нико не може да баца ђубре уз туђи зид, осим ако нема за то дозволу“.

Како се односити према преводу који је настао трудом средњовековног преводиоца? Зборник правног садржаја морао је бити преведен по нечијој заповести; опште је прихваћено мишљење да је цео овај подухват око превођења *Синџагме* био започет и довршен у склопу свеобухватних припрема за проглашење Царства, те да је претходио састављању Душановог законика. Ако је то заиста било тако – ко је преводио? Да ли су постојали професионални (стручни) преводиоци који су радили у саставу владарске канцеларије? Како се према тексту *Синџагме* који је преводио односио наш преводилац? Намерно ћу говорити о преводиоцу у једнини, мада ми се чини да има доста основа да се претпостави да су на томе послу била ангажована најмање двојица преводилаца. Суд о томе може се дати тек после свеобухватних истраживања српкословенског текста *Синџагме*. Док сам преводила *Синџагму* на савремени српски језик покушала сам да се уживим у мог далеког претходника из 14. века. И мени су, као и њему, неке ствари биле непознате. Ја сам, међутим, била у великој предности. Имала сам на располагању речнике, приручнике разне врсте, енциклопедије и интернет са бројним онлајн издањима свакојаке и разноврсне литературе на разним језицима – и свиме тиме сам се обилато користила током превођења. Посебно су ми од помоћи била два тома *Правила православне цркве с тумачењима* која је крајем 19. века приредио Никодим Милаш, као и његово *Казнено црквено право*. Ту је, наравно, и тротомна *Догмаџика* Јустина Поповића. Али и ја сам, као и мој колега преводилац наилазила на велике проблеме у своме раду. Он је, када није био сигуран да ће га читаоци добро разумети, прибегавао проширивању српкословенског текста – додавао је своја тумачења којих у грчком изворнику није било. Ја сам своје примедбе и коментаре стављала у напомене, како је то данас уобичајено. То је један специфичан приступ преводилачком послу, који заслужује да буде предмет даљих истраживања. Понекад су такви његови додаци сасвим умесни, а понекад нас и збуњују – зато што тумачи поједине речи које су клирицима биле добро познате нпр. реч „епископ“. У 58. апостолском правилу (у седмој глави слова Д) у коме се објашњава шта су задаци епископа, стоји „епископ бо именована се, рекше сморитељ/тј. надзорник, зато што са високог места посматра ... итд“. Није сасвим јасно шта га је нагнало

да дода своје тумачење, пошто је „епископ“ реч која је заступљена у словенским текстовима још од Моравског периода. Или – зашто је објашњавао значење речи „икона“ – „икона глагољет се от јеже подобити се“ – а затим следи и додатно објашњење „словенски же образ, за јеже образовати ино лице“. И ова је реч, судећи по изворима којима су се користили састављачи разних речника, посведочена већ од 11. века, и више пута се појављује не само у текстовима богослужбене намене, већ и у оригиналним књижевним делима писаним српскословенским језиком већ од 13. века.

И ја сам се, током превођења *Синџагме* на српски језик, више пута осетила збуњено, на тренутке можда чак и беспомоћно – како се вероватно морао осетити и мој анонимни колега. Мени је посебан проблем представљао одељак у оквиру слова П који се бави израчунавањем датума Пасхе; ту је изложено неколико могућности. Цео овај одељак представљао је за мене велики изазов, управо зато што су моја знања из области астрономије сасвим рудиментарна. Поглавља „О равнодневници“, „Зашто Пасха бива после равнодневнице“, „Зашто Пасха не пада сваке године у исти дан“, Седмо апостолско правило (које се такође бави овим питањем), као и тумачења шта су то „крugови Сунца и Месеца“, шта је то „темелион“, како се израчунава темелион, о пролећној равнодневници, како се израчунава индикт (период од 15 година) – представљала су за мене озбиљан изазов. Наравно, користила сам се разним приручницима који се баве метрологијом (посебно хронометријом), те сам тако научила понешто и о астрономији (и астрологији), и о раду александријских астронома хеленистичког периода. Људи су почели да посматрају звезде онда када су почели да се баве земљорадњом, јер су тако одређивали годишња доба и најповољније време за сетву. Основ су поставили древни Вавилонци, од којих смо наследили зодијачки круг (који данас повезујемо са астрологијом и састављањем хороскопа, а не са озбиљном науком – астрономијом). Зодијачки (животињски) круг је појас који се распростире 8 степени северно и 8 степени јужно од еклиптике (еклиптика је елиптична орбита по којој се земља креће при својој револуцији око Сунца; угао између Земљиног екватора и равни еклиптике износи 23 степени и 27 минута), а по њему се привидно крећу Сунце, Месец и планете Сунчевог система. Зодијачки круг подељен је у 12 сегмената (сваки од по 30 степени), почев од пролећне равнодневнице; сваки сегмент добио је име по неком сазвежђу – сегменти су се подударали са сазвежђима отприлике у 12. веку пре наше ере. У први мах збунио ме је превод „отсеченије животних круга“ то јест „одсечак животињског круга“. Тек тада сам проверила грчки текст (тима ту зодијаку), схватила сам о чему се ради, те сам се надаље држала термина „зодијак“. Било је и других случајева када сам се више ослањала на грчки текст, зато што сам сматрала да српскословенски превод није на одговарајући начин пренео грчки текст. Приликом израчунавања дана пролећне равнодневнице,

користи израз „животиња“ за Зодијак („Сунце се постојаном брзином креће кроз средину Зодијака, тј. кроз средину животиња“, како стоји у српскословенском преводу). И само стварање света посматра се кроз астрономске појаве, те у нашем тексту стоји да је током седам дана стварања света била пролећна равнодневница „а Сунце је, ушавши у први одсек равнодневнице и круга Зодијака, стало на први део Овна (21. март – 19. април), Месец је стајао на сасвим супротној страни, јесења равнодневница била је у знаку Ваге (23. септ. – 23. окт.) [...]“ итд. Посматрано из данашње перспективе, граница између астрономије и астрологије била је веома танка, о чему би могли да посведоче управо ови одељци *Синџагме*.

Ових неколико примера одабрала сам да бих показала да смо и ја, као и мој колега из 14. века, имали (понекад) сличне проблеме.

И за крај, парафразираћу бројне записе које су писари остављали у рукописима које су писали: „аште где и погреших, не клнете, но благословите, а аз трудих се [...]“